

Fig. 1. Hemdrup runestav.
The Hemdrup rune-stav. C. $\frac{1}{4}$.

HEMDRUP RUNESTAV

AF PETER SKAUTRUP

Under tørvegravning i Næsborg mose (Næsborg sogn, Slet herred) nord for Løgstør i begyndelsen af august 1949 stødte tørvegraver Herluf Kjeldsen, Næsborg, med spaden mod noget hårdt i tørvebalken, ca. 1 meter nede. Han huggede spaden i et par gange, men da genstanden ikke vilde give sig, gravede han den frem med fingrene. Det viste sig at være en hård træpind, der syntes stukket næsten lodret ned i tørve-massen på bunden af mosen og med den tykke ende nedad. Herluf Kjeldsen gav pinden til mosens ejer, hønseriejer Lars Frandsen, Hemdrup, der under en tandbehandling hos tandlæge Holger Friis, Hjørring — til opmuntring for begge parter — fortalte om fundet af pinden »med runer på« og med stor beredvillighed omgående sendte den til Hjørring museum.

Fundstedet er en tørvegrav ca. 100 meter nord for landevejen fra Løgstør til Nibe og nogle hundrede meter øst for Hemdrup by (matr. nr. 5 b).

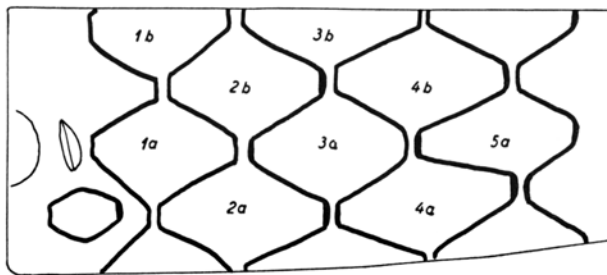

Fig. 2. Hemdrupstavens karvesnitmønster udplanet; tallene angiver mønstrets felter.
The carved decoration of the Hemdrup stave shown flat; the numbers denote the decoration fields.

Staven – eller måske: kæppen (jf. ndf.) – måler 50 cm i længden, er nogenlunde cylindrisk rundet og let krummet. Den tykkere ende er 3,4 og den tyndere ende, der er sveden af ild, 2,1 cm i diameter. Den er af takstræ, smukt pudset af, og i den tykkere halvdel er udskåret et regelmæssigt netmønster, hvorved der fremkommer 10 rombeformede felter, se fig. 2. I nogle af disse felter er der skåret forskellige figurer og tegn.

Felt 1 a. En hund i løb. Her og nedenfor, navnlig i felt 4 b, synes de langstrakte kroppe, de spidse snuder og svungne halespidser at tyde på mynder, oldtidens jagthunde. Se fig. 3.

Felt 2 b. Et bånd eller en tømme? Eller en hugorm, der bider sig selv i halen?

Felt 3 a. Midt i feltet et bånd med en runeindskrift (I), hvorom nærmere nedenfor. Til højre en stående mynde. Til venstre en kvindeskikkelse med udslået hår, udbredte arme og i en sid klædedragt, der når ned til fødderne (klædningens midterlinie og højre yderlinie synes forlænget under venstre fod, hvad der vel er en fejlristning). Se fig. 4 og 5.

Felt 3 b. En længere, uregelmæssig fordybning her har vist ingen betydning.

Felt 4 a. I midten et bånd begyndende med nogle runetegn (II) og derefter en række tværstreger, mellem hvilke mellemrummene er udfyldt med prikker af en knivsod; jf. ndf. og fig. 8.

Felt 4 b. To løbende mynder. Se fig. 6.

Felt 5 a. En triskele. Se fig. 7.

Runeindskriftene. Indskrift I (felt 3 a). Vanskeligheden ved at nå til en nogenlunde sikker læsning af indskriften beror bl. a. på den ikke helt konsekvente skæring af runetegnene. De lige hovedstave er i almindelighed tegnet dobbelte, med parallelle rids – af en skarp og vel tveægget, tyndhamret kniv. En sådan ristning kendes også fra de urnordiske indskrifter på træ, ben og metal. Kragehulknivskaftet har dobbelttegnede stave, Kragehulspydskaftet har tre- og firdobbeltegnede stave vekslende med enkeltridsede tegn for de brudte runers vedkommende. Guldhornet har dobbeltstregede og skraverede runer i de første ord og – på grund af forkert beregning af pladsen – enkeltstregede runer i det sidste ord. Og på benamuletten fra Lindholmen er stavene trestregede. For nu at fylde disse dobbeltstregede stave ud – trods takstræets hårdhed har han ikke dristet sig til en udkarvning – har vor runerister forsynet mellemrummet med en T-formet prikning, hvorved han dog for det lodrette snits vedkommende synes at have benyttet en nakket knivsod. Men denne prikning, der jo sikkert er udført til slut, har han imidlertid også foretaget ved de enkelttegnede runer, således uomtvisteligt ved **h**, men sikkert også ved **h** samt ved de buede og enkelttegnede bistave. Hertil kommer, at risteren to steder har anvendt binderuner. Da kniv-

Fig. 3. Hemdrupstavens felt 1 a: en mynde.
The Hemdrup stave, field 1 a: a greyhound. C. $\frac{3}{2}$.

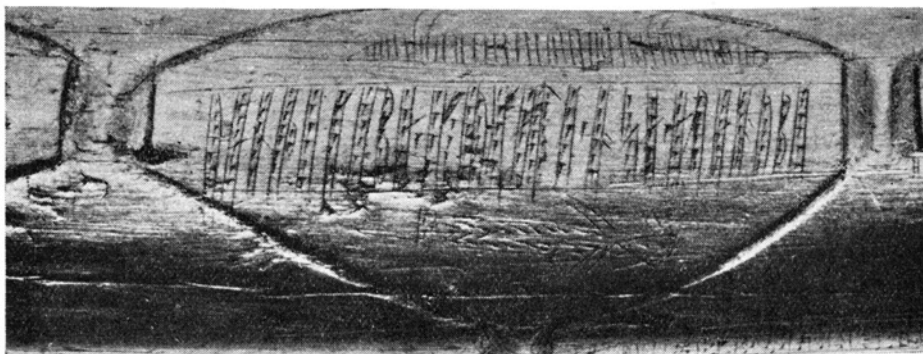

Fig. 4. Felt 3 a: runeindskrift I samt kvindeskikkelse (forneden) og mynde (foroven).
Field 3 a: rune inscription I, with, below, female figure and, above, greyhound. C. $\frac{3}{2}$.

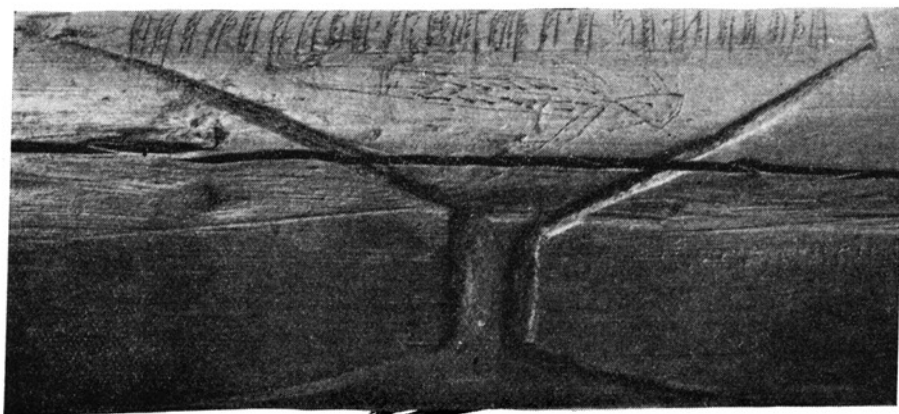

Fig. 5. Kvindeskikkelsen; felt 3 a.
Female figure; field 3 a. C. $\frac{3}{4}$.

Fig. 6. Felt 4 b: to løbende mynder.
Field 4 b: two running greyhounds. C. $\frac{3}{2}$.

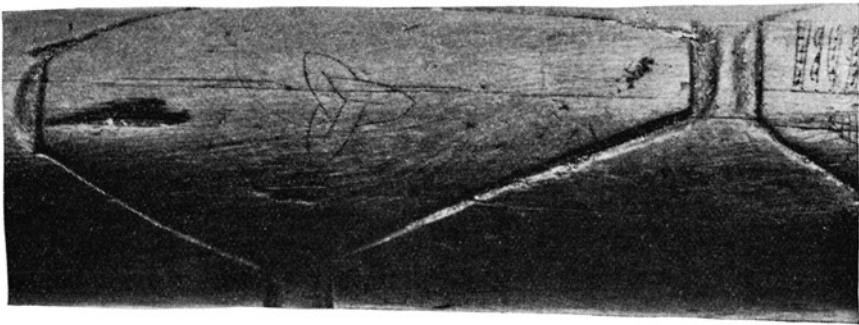

Fig. 7. Felt 5 a med triskele.
Field 5 a with triskele. C. $\frac{3}{2}$.

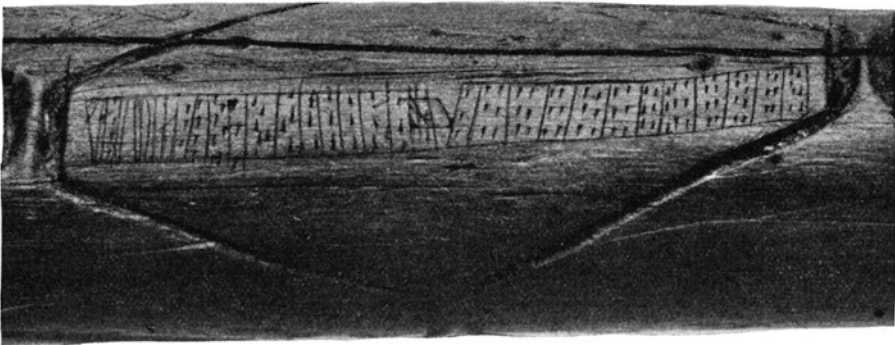

Fig. 8. Felt 4 a: runeindskrift II.
Field 4 a: rune inscription II. C. $\frac{3}{2}$.

føringen endvidere – så beundringsværdigt hånd og øje end har samvirket i det lille format – ikke altid er helt præcis, giver snittet mulighed for flere tolkninger. Jeg læser de 26 runer således:

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11-12 13 14-15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26

Om de enkelte runetegn følgende. 1. Der kan ikke være tvivl om, at runen er **h**, enkeltstreget, men udfyldt ved prikning. I modsætning til samtlige ubrudte hovedstave, hvis dobbeltstreger er omhyggeligt parallelle både foroven (hvor de ikke altid når rammestregen) og forneden (hvor de nu og da løber ned under rammestregen), bøjer bistaven her foroven ind mod hovedstaven, selv om den måske ikke helt når den. Det samme er tilfældet med rune 21 og 24, medens der i binderunen 11–12 er fast tilslutning. – 2. **h**, bistaven er her som ved runerne 9, 14, 19, 20 og 22 ført helt igennem. – 3. **h**, indskriftens eneste **n**, med bistaven ført helt igennem; indskriften placeres derved til vikingetiden. – 4. **h**, prikning også i bistavbuen. – 5. **l**. – 6. **l**, bistaven ganske kort, smlgn. rune 13. – 7. **l**. – 8. **R** eller **B**; enkeltstreget; nederste bistav synes nok forneden svagt bøjet ind mod hovedstaven, men rører dog ikke. – 9. **h**; herefter formentlig ordskilletegn. – 10. **l**; mellemrummet mellem de enkeltstregede bistave også prikket; herefter vel igen ordskilletegn (3 eller 4 prikninger). – 11–12. **h**, opfatter jeg som en binderune, da u-runerne 1, 21 og 24 kun er enkeltstregede. – 13. **l**. – 14–15. **h**, binderune; der kan næppe være tvivl om, at anden rune er **h** (og ikke **h**); venstre bistav danner på grund af a-runen ikke helt samme vinkel med hovedstaven som højre bistav, men ses dog tydeligt nok. – 16. **l**; herefter ordskilletegn. – 17. **h**; jf. rune 23; vikingetidens almindelige form for ansur-runen. – 18. **h**, enkeltstreget, men også prikket over og under knækket. – 19. **h**; herefter ordskilletegn. – 20. **h**. – 21. **h**; enkeltstreget, men udprikket; ved skæringen har kniven vistnok smuttet skråt nedad til venstre; den mulighed, at 20–21 skulde være en binderune, en a + h-rune, kan vistnok udelukkes, for det første fordi 21 er tydeligt buet foroven, for det andet fordi indskriften derved i tid vilde rykkes tilbage til 800tallet (hvad der dog måske ikke var absolut udelukket) og for det tredje fordi jeg da ikke ser nogen mulighed for en tolkning (hvad der selvfølgelig heller ikke er afgørende). – 22. **h**. – 23. **h**; jf. rune 17. – 24. **h**, enkeltstreget, men udprikket. – 25. **R** eller **B**; enkeltstreget, men med udprikning af bistavsbuerne; nederste bistav rører ikke hovedstaven; jf. rune 8 og ndf. – 26. **l**.

Tolkning. Tør man stole på skilletegnene, skulde indskriften bestå af fem led. Af disse består 2. led kun af et tegn, **f**, vel altså en for-

kortelse. Første led er **uanþiki^ba**. Min første tanke var den, at vi måske her som første ord havde formen *wændi*, en dat. sg. af ordet *vånd*. Indskriften skulde da omtale selve genstanden, men måtte så kræve i det følgende et verbum, der styrede dativ, samt et subjekt. Læser man **kiba**, kunde vi her have verbet *kippe*¹), rykke, der vel kunde styre dativ, men i så fald måtte vi i det følgende søge efter et flertalssubjekt. Også dette lod sig vel høre, om man læste 11–12 ikke som en binderune *iu*, men som en *u*-rune med dobbeltstreget hovedstav. Man kunde da som subjekt have **f uk atti**, »F og Atti«. Men dels vilde en læsning af 11–12 som **u** gå imod risterens almindelige princip for de brudte runer, og dels vilde vi få en præsensform »kipper, rykker«, som slet ikke passer i en berettende runeindskrift. Denne tolkning bør derfor vistnok afvises. – En bedre løsning får vi, om vi opfatter **uanþi** som præteritum *wandi* af verbet *wæniæ*, vænne, tæmme. Det følgende ord, der da skulde være subjekt, kunde være personnavnet *Gēra*. Et sådant kvindenavn er fra dansk område ellers kun afhjemlet en enkelt gang: Gera Hinrichsdotter (^{17/8} 1418, Skåne). Efternavnet tyder på tysk herkomst. Olav Tryggvesøns første kone hed *Geira* og var datter af kong Burislav af Venden. Om navnet er overleveret i Sverige, er usikkert (Sveriges runinskrifter. II. Östergötlands runinskr. p. 190). Det følgende **f** kunde da være forkortelse for *fæ* (runetegnets navn var jo *fæ*). – I fortsættelse af en sådan tolkning var det vel rimeligt i næste led at læse en parallel konstruktion: **iuk atti, jōk Atti**, »Atti øgede«, idet man da her måtte forudsætte bevaret et gammelt reduplicerende præteritum *jōk*, til verbet *auka*, øge, som vi kender det fra vestnordisk, men som i østnordisk ellers kun er svagt-bøjet. Personnavnet *Atti* er velkendt i olddansk (det findes også på en runesten i Skåne: Fuglie 2).

Hvis denne tolkning er passabel – indskriftens sidste to led synes at være et selvstændigt udsagn (jf. ndf.), der hverken kan støtte eller afkræfte denne udlægning –, skulde vi da her have et udsagn, der tog sigte på et bondemiljø. Kvinden *Gera* vænnede, tæmmede kvæget, d. v. s. hun har gjort kvæget (koen eller kørerne) kørevant (pløje-, trækkevant). Verbet *vænne* bruges jo endnu i jysk i denne specielle betydning (i Tvisdialekten bøjes det *væn'*, *wån'*, *wån'*, mens verbet ellers de fleste steder er gået over til *ia*-verberne), fx. »den er vant« eller »den er vant 'til«. Og manden *Atte* har sørget for, at bestanden blev forøget.

En sådan tolkning – en jævn hverdagshistorie – kan måske nok forekomme noget banal. Vore runeindskrifter – stenindskrifterne – ligger jo i et ganske andet plan. På den anden side skal man vel ikke vente på en simpel trægenstand at finde monumentalindskrifter beregnet for evigheden.

Imidlertid er tolkningsmulighederne ikke hermed udtømte. En tredje udlægning skal fremsættes her til overvejelse. Indskriftens første led

kunde også deles: **uanþikib a**, hvor *ā* betyder »ejer«, præsens af verbet *æghæ*. Det første ord kunde være en sammensætning af **uanþi**, *wændi*, og **kib**, *kep*, akkusativ af *keppr*, kæp. Første led *wændi* er en neutral *ia*-stamme, afledt til verbet *wændæ*, vende, og med betydningen »det at vende«, vending. Sådanne neutrale nomina actionis på *-ia* til svage verber er ret almindelige såvel i øst- som vestnordisk, og selve ordet *wændi* er overleveret i fornsvensk, i betydningen »ombytte, skifte, växling«, samt i norsk dialekt *vende*, »vending, forandring«. I sammensætninger kan disse afledninger indgå både i stammeform (fx. vn. *fiskibátr*, *fiskistǫng*) og i genitiv (fx. æda. *styrisman*), i dette tilfælde altså i en stammeform: *wændikep*, vende-kæp. Og det følgende *f* er vel da en forkortelse for ejerens navn. De to første led skulde altså læses: »(denne) vende-kæp ejer F«. Men hvad er en vende-kæp? Næppe en kæp, hvormed man vender ens hu eller sind. Den tolkning, der synes mig at ligge lige for, er, at en »vendekæp« er en *kylekæp*, som den op til vor tid kaldtes, en (hyrde)kæp, som hyrden kastede efter genstridige kreaturer for at jage dem væk (fra kornet), for at få dem til at vende om! Eller – måske bedre – en (hyrde)kæp, som under kastet langs jorden (ligesom en bumerang i luften) vender sig om sin egen let excentriske akse (jf. ndf.). Kæppens størrelse og form kunde udmærket passe til en sådan brug. Og i så fald var det måske rimeligt også at søge en anden tolkning af det midterste led. En læsning »Atte øgede« synes ikke at kunne bringes i nogen forklarlig sammenhæng hermed. Man kunde da til nød tolke runerne 11–13 *iuk* som præt. *hiog*, »huggede, ristede«. Vi havde så en tredeling af indskriften og i midten en runeristerformel. Det betænkelige ved denne tolkning er, at *h*-lyden ikke er tegnet. Var det en nørrejde, som ristede, har han jo givetvis som sine efterkommere haft en stærk *h*-artikulation. Former med tabt *h* foran *j* er ellers ikke ukendt; netop formen *io**k* findes fx. på Getingestenen i Halland og forekommer oftere i svenske runeindskrifter (se Noreen. Altschwedische Gramm. § 542. anm. 2), men i Nørrejylland er den påfaldende, og man tvinges da næsten til at forudsætte en fremmed rister, en øbo eller eventuelt en sønderjyde.

Indskriftens fjerde led er tydeligt nok kvindenavn *asa*, *Åse*. Sidste led synes ikke at kunne indeholde noget verbum, og det må vel derfor snarest opfattes som en apposition til *Åse*. Leddet kunde tolkes *aua auri*, *Awa øyri*, *Aves* »øre«, hvilket vel igen kunde udlægges som *Aves* »ejendom« eller vel snarere *Aves* »rigdom«, *Aves* »skat«. Mandsnavnet *Awi* er kendt fra olddansk og fornsvensk og findes også i Reichenaulisten. Vil man opfatte *aua* som appellativ, måtte oversættelsen blive »bedstefaders skat« eller »mandens skat«. Og så kan man gætte på, at *Åse* er den pige – vel netop en ung tøs, med viltre lokker, der endnu ikke er lagt i frisure –, som risteren har søgt at tegne i samme felt (fig. 5).

Historien kunde da være denne, at en hyrdedreng F er vendekæppens ejer. Han har fået Atte (fra Aggersborg?) til at dekorere sin kylekæp og fået ham til at indridse de hjælpende mynder og afbilde (den attråede?) Åse, måske (gård)mandens tøs. Dette kan kun være en løs gisning. Men noget villet hemmelighedsfuldt synes der ikke at hvile over staven. Den har aldeles ikke karakter af en magisk stav, en tryllestav. Når den er brændt i enden, kunde det skyldes, at hyrden har anvendt den også til at rode op i det bål, han vel – ligesom senere tids hyrdedrenge – gerne lavede til tidsfordriv eller for at riste eller stege et eller andet spiseligt.

Indskrift II. Båndet i felt 4 a har muligvis også skullet rumme en længere indskrift, men det er blevet ved en ufuldkommen begyndelse.

Der synes her at stå følgende enkeltstregede runer:

F N : K I F N I F I
 1 2 3 4 5 6 7 8 9

og herefter følger en række noget kraftigere og dybere skårne tværestreger, der – ofte skødesløst ridsede – inddeler båndet i smalle afsnit, som igen er blevet udprikket. Noget system eller nogen mening heri kan jeg ikke finde. – Om runerne følgende: 1. F, bistaven er trestreget. – 2. Må vistnok læses N; herefter ordskilletegn. – 3. Synes at være en stupruner F. – 4. I; et rids fra foden opefter til højre er vistnok ikke skåret med kniv. – 5–9. Disse runer frembyder ikke særforhold. – Rækken skulde da læses fu I kiluiai, men jeg skal ikke forsøge at fremsætte nogen tolkning, da jeg ikke kan finde nogen mening deri. Mens runerne i indskrift I (felt 3 a) vidner om rutine, synes runerne her at være en begynders forsøg. De enkelte stave har forskellig heldning, f-runen har trestreget bistav, en rune er vendt på hovedet, og afstanden mellem de enkelte runer er også varierende. Man kan gætte på, at kæppens ejer – hyrden F? – selv har forsøgt med en ristning, som han ikke har evnet at gennemføre, hvorfor han udfylder det tomme bånd med streger og prikker, om hvis betydning vi kun kan gisne (jf. ndf.).

Datering. Afdelingsgeolog J. Troels-Smith har venligst meddelt, at staven må henføres til jernalderen, og endvidere har han gjort opmærksom på et næsten tilsvarende fund, som er gjort 1945 i Bodals tørvemose i Åmosen (Ondløse sogn, Merløse hrd.), og som nærmere omtales her s. 168. – Efter runetegnene at dømme skulde indskriften stamme fra tiden mellem 900 og 1050, snarest vel fra tiden før år 1000. Der er ingen stungne runer, som der ellers kunde have været god brug for. Typen F anvendes korrekt i F H I, men ukorrekt i F N R I. Da der ikke findes nominativsformer af stærktbøjede maskulinumsord, er vi afskåret fra at dømme om udviklingen af -r. b- og r-runerne er ældre former, hvor buerne endnu er holdt fri af hinanden. – Til støtte for en

Fig. 9. Triskele på en metaldel fra Mammengraven.
Triskele on a metal object from grave at Mammen. C. 1/2.

datering af kæppen til 900tallet tjener muligvis triskelen. Tegnet er velkendt fra meget ældre tid, men i den specielle udformning her synes den netop at tilhøre dette og foregående århundrede. På Snoldelevstenen findes triskelen som tre sammenføjede horn, men på et skålformet spænde fra Arts hrd.²⁾ og på en metaldel fra Mammengraven³⁾ (en indfatning omkring et nøglehul? se fig. 9) findes nøjagtig samme udformning som her. Arts-spændet (se fig. 16 s. 166) dateres af arkæologerne til 800tallet og Mammenfundet til 900tallet. I Sverige findes nøjagtig samme form på flere runestene fra 1000tallet, således på Kasbysten, Lagga sogn, Uppland, fra ca. 1050⁴⁾.

Hyrdekæppe. Om ovenstående tolkning af Hemdrupstaven kan godtages, skulde vi da her have en olddansk hyrdekæp fra 900tallet, forsynet med runer og anden udsmykning. Åmosekæppen (s. 168) – om denne også er en hyrdekæp – har derimod kun en række udkarvninger langs to naturlige revner samt et kors. At hyrdekæppe blev smykket på forskellig vis, har vi imidlertid flere eksempler på.

Hyrdekæp nævnes tidligst i dansk hos Ribepresten Mads Pors (født i Horsens) i hans latinsk-danske vokabular: *De nomenclaturis Romanis*, trykt i Frankfurt 1594, hvor ordet gengiver lat. *pedum*. Glosseringen gentages hos Colding i hans *Etymologicum Latinum* (1622), dog noget fyldigere: »*Pedum, baculum pastorale incurvum: Festo, sic dictum quod eo oves a pedibus compræhendantur. Hyrdekæp / Staff. Aliter, quod ei innitatur pastor, ut pedi*«. Vel herfra er ordet medtaget hos Gram i *Nucleus latinitatis* (1722 og flg. udgaver): *Pedum, en Hyrdestav, en Hyrdekæp*. Ordbogsforfatterne synes at have identificeret de to ord hyrdestav og hyrdekæp. Men dette turde skyldes lærd ukyndighed. *Hyrdestaven* er en længere stok, der bl. a. tjener til støtte. Dens form – med den opadtil krummede eller krogede ende, der også kunde bruges til at gribe om og fastholde dyrets ben – stammer fra Orienten, og som biskoppeligt insigne (*k r u m s t a v e n*) fik dette ord videre anvendelse i litteraturen. I sin oprindelige betydning er det brugt i Christian III's bibel 1550 (Dom. 3. 31 *Hand slo sex hundrede Philister met en hyrde Staff*; Tidemand 1539: *en hyrde kølle*; den nedertyske bibel: *mit einer herde küle*). Men *hyrdekæppen* er en kort træstok, der anvendes som et kasteredskab.

De to former må, om end navnegivningen her og der kan sammenblandes, holdes ude fra hinanden. Hyrdekæppen er i sin oprindelse det

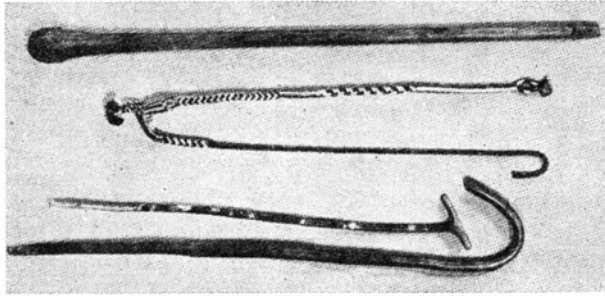

Fig. 10. Beduinske hyrdekæp (foroven) og hyrdestav (forneden).

Beduin herd-stick, above, and herd-staff, below.
Efter G. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina, VI,
Abb. 36.

primitive k a s t e v å b e n. Hos beduinerne i Palæstina forekommer både den lige, ca. 1 m. lange stav (*ʿašā*, *ʿašāje*) og den krummede stav (*bākur*; fig. 10 nederst) og desuden det egentlige kastevåben, en egekølle (*dab-būse*, fig. 10 øverst⁵). Lapperne bruger også en kastekæp, en *slauka* eller en *pállak*, den sidste en specielt forarbejdet, i den ene ende tykkere kæp, som bruges ved fuglefangst⁶).

I dialekterne⁷) forekommer forskellige betegnelser. *Hyrdestav* er med sikkerhed kun afhjemlet i to kilder: i Molbechs samlinger anføres *Høre-stav* fra Åsum og Salling herreder (Fyn), og i Udvalg for Folkemaals samlinger findes ordet optegnet fra Slangerup, Lyng-Frederiksborg hrd.: *hyrden skar et hak i [hyr'sda'əwən]* for hver dag han vogtede. Man kan have sine tvivl om, hvorvidt ordet nogen sinde har været folkeligt. Den almindeligste betegnelse er *hyrdekæp*, kendt fra hele Jylland (Feilb.) og fra Sjælland (Lyng, Frederiksborg hrd.; Snodstrup, Ølstykke hrd.; L. Lyngby, Strø hrd.; Svallerup, Arts hrd.). Andre betegnelser er *hyrdestok* (Tømmerup, Arts hrd.), *kluntekæp* (Feilb.: Vestjylland og Vendsyssel), *kylekæp* (Feilb.: Darum og Anst; H. P. Hansen: Herningegnen), *slåløskæp* (Feilb.: Vendsyssel, Elsted i V. Lisbjerg hrd.), *drivekølle* (vistnok en særlig form; Feilb.: Lindknud; Aug. F. Schmidt: Seem), *fækæp* (Bornholm).

Fig. 11. Hyrdekæppe i Herning museum, den nederste musefunden.
Herd-sticks in Herning museum, the lower found in a peat-bog.

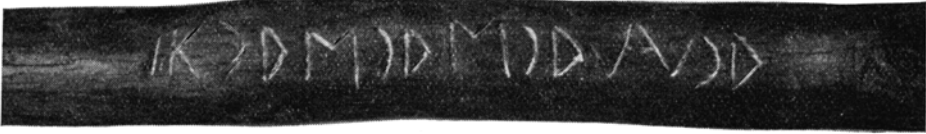

Fig. 12. Indskrift på mosefunden hyrdekæp i Herning museum.
Inscription on herd-stick found in bog and now in Herning museum.

Hyrdekæppen var et tildannet (i almindelighed rundt, på Bornholm firkantet) stykke træ af en ikke for tyk stamme, ca. 2–3 cm i diameter i den tyndere ende og i længden varierende fra 50 cm til 1 meter eller mere. Det kunde også være et rodhugget skud, hvis nederste ende var fortykket⁸). Den ene ende skulde i al fald være tykkere og tungere end den anden (håndgrebet), for at kæppen i kastet kunde få slagkraft (drift). »Drivekøllen« var ligefrem kølleformet, med rundt eller kugleformet hoved. Man anvendte helst hårdt træ: eg, tjørn – i ældre tid altså også taks. Med kæppen kunde man på temmelig lang afstand standse det selvrådige kreatur. Kæppen kunde kastes i luften, således vel i almindelighed over for hornkvæget, så man ramte dyret på hornene, der var mere følsomme for slag end kroppen, eller den kunde kastes langs jorden, så den slog mølle (i Tyregod kaldtes det at »stegle«) og ramte kreaturet (især fårene) mellem benene. Det kaldtes »at steglhente« dyret.

Hyrdekæppen kunde være prydet på forskellig vis. I Tarm skulde den bære et korstegn i den ene ende, så var den efter almindelig vedtægt sikret mod at blive ødelagt af andre hyrder. På Bornholm skulde den bære et »melta-mærke« (×), da man ellers ved kastet kunde komme til at »melta« dyret (d. v. s. ramme stedet, hvor milten sidder; jysk: milt-slå), så det faldt om. Jf. at Hemdrupstaven bærer en triskele og Åmosestaven et korstegn. – Hyrdekæppen kunde også prydes med farvede bånd i selve træet. Ligesom Jakob (1. Mos. 30. 37) tog friske grene af popler og andre træer og i disse kæppe skrællede barken af i striber for gennem de brogede og spættede kæppe at skaffe dyrene broget afkom, således skaffede vestjyske hyrdedrenge sig, men her vel kun for pyntens skyld (jf. netmønstreet på Hemdrupstaven), rød- og hvidstribede hyrde-

Fig. 13. Indskrift (ejermærke?) på mosefunden hyrdekæp i Herning museum.
Inscription (owner's marks ?) on herd-stick found in bog and now in Herning museum.

Fig. 14. Mosefunden hyrdekæp fra Tavlborg, Aulum sogn; nu i Herning museum.
Herd-stick found in bog at Tavlborg, Aulum parish; now in Herning museum.

kæppe ved at afbarke naturkæppen, omvikle den med ringe af siv og lægge den i et farvebad af »røjk«, d. v. s. okkerholdigt rindende vand. Efter nogle dages forløb er de bare ringe på kæppen røde, mens de sivdækkede er hvide.

Hyrdekæppene kunde også bære regulære ejermærker. På Bornholm skar ejeren sit navns initialer ind i kæppen, hvorfor de store latinske bogstaver almindeligt kaldtes *fækæppebogstaver*. På en »kylekæp« af torn, som jeg for mange år siden kom i besiddelse af (men om hvis proveniens jeg desværre intet fik noteret ud over, at den var fundet i en mose), og som nu opbevares i Herning museum (landbrugsmuseet, fig. 11, nederste kæp), findes som vist på hosstående afbildninger (fig. 12 og 13) en række tegn, der måske skal tolkes som (gentagne) ejermærker⁹).

Videre kunde hyrdekæppen anvendes til regnskaber. I Vendsyssel brugte man at skære streger på kæppen for det antal dyr, man skulde vogte, fx. IIII × II × IIII = 4 køer, 2 kalve, 5 får, eller man holdt regnskab med dagene ved at skære en skure for hver dag. På en mosefunden hyrdekæp (fig. 14) fra Tavlborg mose, Avlum sogn, er der på den ene side af kæppen i et bånd, sluttende i et siksakornament i simpelt karvesnit, ridset fine parallelstreger, der muligvis er et slags regnskab (fig. 15). Og måske skal Hemdrupstavens bånd med parallelstreger og udprækning (i felt 4 a) og Åmosestavens snit også være et hyrderegnskab.

Endelig kunde hyrdekæppen bære en særlig udskæring i form af et system af skurer, der benyttedes ved en leg, som kaldtes »skure-femten«. Systemet bestod (med lidt variation) af 3 gange 5 skurer (eller 8 plus 7 skurer): IIII × IIII × IIII. Den sidste skure gik helt omkring kæppen og kaldtes *endeskure*. Efter den fulgte igen 5 større skurer. Legen bestod nu i, at den ene hyrde satte fingeren i den ene skure efter den anden af de 15 første, og den anden hyrde skulde hver gang fingeren (uset)

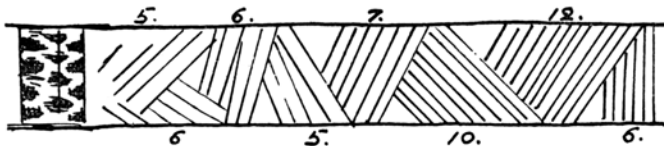

Fig. 15. Karvesnit på hyrdekæp fra Tavlborg, Aulum sogn.
Carving on herd-stick from Tavlborg, Aulum parish.

flyttedes sige »femten«, indtil den femtende var nået. Da skulde han sige »endeskure«. Glemte han dette og kom den første forbi den femtende, skulde modparten æde lige så mange kalvelorte, som han var sprunget skurer forbi efter den femtende, og før han sagde »endeskure«. Legen, der dog hørte op i sidste halvdel af forrige århundrede, har været udbredt i Midtjylland, hvor H. P. Hansen har kunnet samle efterretninger derom fra tretten sogne.

Hyrdekæppen hører nu fortiden til, men så simpelt og upåagtet redskabet end var, har det dog en ikke uinteressant historie. Kæppen har hjulpet mangen hyrdedreng i vanskelige situationer, den har givet ham myndighed og gjort ham selvsikker, og den har skaffet ham tidsfordriv på lange dage og budt ham lejlighed til kunstnerisk udfoldelse af en naturlig skaberglæde.

Fig. 16. Triskele på spænde fra Arts herred (800-tallet).
Triskele on buckle from Arts riding (8th century).

For oplysninger og hjælp takker jeg Udvalg for Folkemål, fil. dr. Gösta Berg, tandlæge Holger Friis, professor Glob, professor Hammershaimb, museumsforstander H. P. Hansen, filialbestyrer Vagn Lindebo Hansen, fil. dr. Sven B. F. Jansson, museumsinspektør Ole Klindt-Jensen, universitetsadjunkt Niels Åge Nielsen og bibliotekar Stub-Jørgensen. – Gennem dr. philos. Hallfrid Christian- sen, Oslo, oplyser Sverre Sand, Borge i Lofoten, at »vi skara renningar i bar- ken på gjetarstavene våre da eg var gut. Vi tok stavene av rognbusker. Men det var mest til tidtrøyte vi gjorde dette, eller for å ha ein fin stav. Ein slik stav kunne ein more seg med å kaste så ein fekk han til å gå rundt i lufta etter lengda. Då var det sjølvsagt best at staven ikkje var for lang«.

SUMMARY

The Hemdrup Rune-stave.

In the course of peat cutting in Næsborg bog (Slet riding, North Jutland) in 1949 a yew stick was discovered (fig. 1), and found to bear two rune inscriptions (figs. 4 and 5) as well as various carved figures (including dogs and the figure of a woman.; figs. 3, 4, 5 and 6) and designs (including a tri- skele; fig. 7). The archaeological and runological evidence appears to date the Hemdrup stave to the period 900–1000 (perhaps 1050) AD. Of the two runic

inscriptions, the one, which can be read *uanþikiba | f | iukati | asa | auaçuri*, may be interpreted: “(This) turnstave is owned by F; Atte carved (the runes); Åse, Ave’s (or grandfather’s) money (i.e. treasure)”.

The stick can be identified, both from this interpretation of the inscription and from its appearance and ornamentation as a *cattle herd’s stick*, i.e. a throwing stick. Throwing sticks (of which a number of dialect names are known) of this type were used up to our own day by Danish herdboys when watching cattle (figs. 11–14). By throwing such a stick the cattle could be stopped or guided. A number of throwing sticks from modern times are described, decorated with carvings of various types, showing parallels in many details to the ornamentation of the Hemdrup stave.

Peter Skautrup.

★

NOTER

¹⁾ Om dette verbum se Emil Olson: Svenska *kippa* m. m. En semologisk-etymologisk studie. Från filologiska föreningen i Lund. III. 59–74. ²⁾ Jf. Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager. II. Jernalderen (1888–95). fig. 597. ³⁾ Acta Archæologica. VII. (1936). 105. ⁴⁾ Sveriges runinskrifter. VII. Upplands runinskr. nr. 484. ⁵⁾ G. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina. VI. (1939). 221 f., 238 f. ⁶⁾ Fataburen. 1914. 245 ff. ⁷⁾ Udvalg for Folkemaals saml. – Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål. – H. P. Hansen: Hyrdeliv paa Heden. 1941. – Aug. F. Schmidt: Hyrdedrenge og Hyrdeliv. 1926. – Espersen: Bornholmsk ordbog. 1908. ⁸⁾ H. P. Hansen: De Gamle fortalte. I. 45: Syd for Løgager var der et Krat, og deri huggede Faderen Egetøjrpæle, Hyrdekæppe og Svøbeskafte, som han undertiden solgte«. ⁹⁾ Man tør vel ikke tænke på en middelalderlig blanding af det latinske alfabet og ældre runer? Man mindes utydesformlen fra Gørlevstenen. Kunde der læses

K k þ M k þ M k þ M k þ –?

Om formodede kastevåben (bumeranglignende kæppe) i fund fra stenalderen (bl. a. fra Brabrandssøen) se Memoires de la Societe Royale des Antiquaires du Nord. 1902/07, p. 199 ff. og Eberts Reallexikon der Vorgeschichte. IX. (1927). Taf. 10; jf. Leonhard Franz: Alteuropäische Wurfhölzer (Festschrift P. W. Schmidt. 1928. 800–808).